

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2016 metai

2

LI

Vilnius 2017

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2016

2

Vilnius 2017

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2016

2

Vilnius 2017

UDK 947.45
Li 237

Žurnalo leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA

PAGAL VALSTYBINĘ LITUANISTINIŲ TYRIMŲ IR SKLAIDOS
2016–2024 METŲ PROGRAMĄ

Projekto finansavimo sutartis Nr. LIP-074/2016

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS

Vytauto Didžiojo universitetas

Jan JURKIEWICZ

Adomo Mickevičiaus universitetas Poznaneje

Zigmantas KIAUPA

Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ

Lietuvos istorijos institutas

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas)

Lietuvos istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Rimvydas PETRAUSKAS

Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA

Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)

Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Gintautas SLIESORIŪNAS (pirmininkas)

Lietuvos istorijos institutas

Darius STALIŪNAS

Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS

Milervilio universitetas

Joachim TAUBER

Šiaurės Rytų institutas Liuneburge

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing

ISSN 0202-3342

© Lietuvos istorijos institutas, 2017

© Straipsnių autoriai, 2017

ARŪNAS ASTRAMSKAS

SAVIVALDOS IR VIETINĖS CARO VALDŽIOS KONFLIKTAI BEI PILIETINĖS VISUOMENĖS APRAIŠKOS KAUNO MIESTO DŪMOJE XIX A. PABAIGOJE – XX A. PRADŽIOJE

ANOTACIJA Tyrime analizuojami konfliktai tarp Kauno miesto savivaldos ir vietinės caro valdžios: jų pobūdis ir išraiškos formos. Siekiama išsiaiškinti, ar Kauno miesto savivaldybėje buvo pilietinės visuomenės apraiškų. Daroma išvada, kad konfliktai pasireiškė savivaldybės finansinių resursų ir dūmos priimtų nutarimų gynimu, iniciatyvomis dėl atminties vietų įamžinimo, tautinės ir politinės veiklos komponentais. Pilietinės visuomenės apraiškų savivaldybėje identifikuota labai nedaug, negalima teigti, kad jie reiškėsi nuosekliai. Bet savivaldybėje pastebimas lenkų solidarumas ir tautiškumo raiška. Tyrimas rodo, kad imperijos valdantysis režimas ir jo ideologija XX a. pradžioje lokaliame lygmenyje susidurdavo su ribotu vietos bendruomenių siekiu ginti savo autonomiją ir bandymais pasinaudoti savivalda alternatyvių (konkrečiu atveju – tautinių) ideologinių nuostatų sklaidai. Politinės įtampos periodais savivaldybėje reiškėsi opozicinės caro režimui nuotaikos.

RAKTINIAI ŽODŽIAI: savivaldos ir vietinės caro valdžios konfliktas, pilietinės visuomenės apraiškos, pilietinės ir politinės teisės, lenkų tautiškumo raiška, bendruomenės autonomija

Įvadas

Kadangi Rusijos imperijoje miestų savivalda buvo labai ribota, daugiausia apėmė komunalinį ūkį, ši tematika istoriografijoje sulaukia mažai dėmesio. Caro Aleksandro II šeštą–aštuntą dešimtmečiais vykdytų reformų metu miestų savivalda kiek praplėsta, dūmos nario pareigos įgavo prestižo ir dėl jų buvo konkuruojama. Mieste koncentravosi visuomenės intelektualinis ir ekonominis elitas, dalis jo narių intensyviai veikė savivaldoje ir kintant politinei situacijai kai kurie jų bandė peržengti siaurai reglamentuotas savivaldos

ribas. Savivaldos ir jos narių nuostatų bei elgsenos tyrimai gali suteikti naujų žinių apie konkretaus miesto bendruomenės grupių veiklą, pažiūras, konfliktus.

1892 m. caro patvirtintuose Miestų nuostatuose akcentuotas valstybės institucijų dominavimas savivaldos atžvilgiu. Viename iš jų punktų teigta: „gubernatorius prižiūri savivaldybės veiksmų teisingumą ir teisėtumą“. Pavartota įvairiaprasmė sąvoka „teisingumas“ (*правильность*) administracijai suteikė galimybę kištis į bet kurią savivaldybių veiklos sritį. Be to, savivaldybių kompetenciją apibrėžiančiame straipsnyje atsirado punktas, kuriuo pagrindinėms miestų funkcijoms priskirtas „nustatytų karinės ir civilinės valdžios poreikių vykdymas“¹. Tiesiogiai savivaldybių veiklą reguliavo ir prižiūrėjo gubernijos valdybos Miestų reikalų komitetas (MRK), į kurio sudėtį įėjo gubernatorius, jo pavaduotojas, gubernijos bajorų vadovas, Išdo rūmų valdytojas, Apygardos teismo pirmininkas ir prokuroras, gubernijos miesto galva ir vienas jo dūmos narys. Sprendimus jie priimdavo paprasta balsų dauguma. Administracija galėjo atšaukti faktiškai kiekvieną savivaldybės nutarimą, kištis į visus savivaldos reikalus ir daryti įtaką jos sprendimams. Rinkimai buvo nedemokratiški, ir taip nedidelis rinkėjų skaičius dar apribotas įvedant turto cenzą. Rinkimų teisę turėjo tik nekilnojamos nuosavybės savininkai, kurie sudarė vos keletą procentų miestų gyventojų. Naujieji nuostatai atėmė rinkimų teisę iš žydų, po keletą jų atstovų į savivaldybes ėmė skirti administracija, moterys rinkimuose galėjo dalyvauti netiesiogiai – tik per savo įgaliotus vyriškos lyties atstovus. Caro režimas savivaldybės kompetencijas stengėsi apriboti miesto komunaliniu ūkiu. Švietimas, sveikatos apsauga, socialinė globa ir kultūra buvo laikomos antraeilėmis savivaldybės veiklos sferoms ir administracija sekė, kad miesto ištekliai šiems reikalams būtų skiriami tik tada, kai patenkinti poreikiai, vietos valdžios nuomone, pagrindinėms reikmėms – patalpų kariniams daliniams išlaikymui, kalėjimų apšvietimui ir šildymui bei jų personalo išlaikymui, policijos pareigūnų algoms ir patalpoms. Be abejo, bet kokia politinė veikla savivaldybėse drausta.

Kita vertus, savivalda kai kada galėjo veikti savarankiškai – egzistavo įstatymai ir procedūros, kurių privalėjo laikytis vietos administracija, buvo finansinių resursų bei kitokio miesto turto, kurį savivaldybė dalinai galėjo naudoti savo nuožiūra. Nors ir nedemokratiškai, bet savivaldybės nariai buvo renkami, ir tai buvo viena iš nedaugelio ne-luominių institucijų nedemokratinėje valstybėje, kurią formavo pati visuomenė. O iki 1905 m. tai buvo ir viena iš nedaugelio viešųjų vietų, kurioje galėjo ribotai reikštis miesto bendruomenės nariai. Ši dalinė savivalda galėjo sudaryti sąlygas kilti įvairioms įtampoms tarp vietinės administracijos ir savivaldybių, tikėtini konfliktų židiniai ir kova dėl galios bei kompetencijos ribų.

¹ *Городовое положение, высочайше утвержденное 11-го Июля 1892 года*, Санкт-Петербург, 1892, параграф 2.12; 11.

Viena naujausių (ir kartu daug diskusijų kelianti) Rusijos imperijai skirtos istoriografijos sritis yra pilietinės visuomenės apraiškų tyrimai, pradėti paskutiniajame XX a. dešimtmetyje. Kuriant šios krypties problematiką didžiausias yra Vakarų istorikų indėlis. Pilietinės visuomenės tyrimai yra viena labiausiai diskutuojamų problemų historiografijoje, įvairius požūrius nulemia taikoma skirtinga tyrimų metodika ir nenusistovėję terminai. Pačią pilietinės visuomenės koncepciją autoriai supranta nevienareikšmiškai, todėl istorikai, naudodamiesi skirtingomis teorinėmis priegomis, gauna labai įvairius rezultatus – vieni imperinės Rusijos visuomenėje randa tik pilietinės visuomenės užuomazgas, o kiti tyrinėtojai teigia, kad kai kurios jos grupės gyveno pilietinės visuomenės sąlygomis. Nurodoma, kad Rusijoje nebuvo būtinų pilietinės visuomenės sąlygų: pilietinių teisių, konstitucijos, įstatymo viršenybės, asmens ir turto neliečiamybės, atstovaujamybų institucijų. Bet pagrįsta laikoma vokiečių istoriko Lutzo Häfnerio nuomonė, kad pilietinės visuomenės apraiškų Rusijos visuomenėje vis dėlto buvo daugiau, nei įsivaizduota prieš du tris dešimtmečius. Kartu jis pabrėžia, kad pilietinė visuomenė buvo formavimosi stadijoje, ji koncentravosi išsilavinusioje miesto aplinkoje². Istorikas Josephas Bradley, kuris tyrinėjo svarbaus pilietinės visuomenės elemento – savanoriškų asociacijų raidą, daro išvadą, kad tarp vakarietiškų ir Rusijos savanoriškų asociacijų buvo daug bendrų bruožų, jose svarstytos tokios pačios temos, propaguota įvairių draugijų autonomija, individuali iniciatyva, jos realiai bendradarbiavo su valstybe³. Vokiečių istorikas Raineris Lindneris tyrinėjo pilietinės visuomenės būklę Jekaterinoslavo mieste tuometinėje Pietų Rusijoje. Jo nuomone, pilietinės visuomenės prielaidomis jame tapo privatus verslas, viešosios sferos funkcionavimas, komunikacija per masines informacijos priemones, savanoriškų asociacijų veikla, regioninio ir tarpregioninio lygmens komunikaciniai tinklai. Svarbiausias pilietiškumo skleidėjais mieste autorius laiko verslininkus ir specifines jų veiklos formas bei vertybes⁴. Rusijos istorikė A. Tumanova teigia, kad nuo XX a. pradžios galima kalbėti apie pilietinę visuomenę Rusijoje. Daroma išvada, kad Rusijos pilietinė visuomenė jos savanoriškų asociacijų segmente paskutinį imperijos dešimtmetį buvo gana gyvybinga, teigiama, kad valdančiojo režimo gebėjimas slopinti pilietinę visuomenę historiografijoje yra stipriai padidintas, o savanoriškų asociacijų potencialas labai sumažinamas⁵. Kita

² Л. Хефнер, В поисках гражданского общества в самодержавной России. 1861–1914 г. г. Результаты международного исследования и методологические подходы, *Гражданская идентичность и сфера гражданской деятельности в Российской империи. Вторая половина XIX – начало XX века*, отв. ред. Б. Пиетров-Энкер и Г. Н. Ульянова, Москва, 2007, с. 35–60.

³ Д. Брэдли, Гражданское общество и формы добровольных ассоциаций: опыт России в европейском контексте, *ten pat*, p. 63–99.

⁴ Р. Линднер, „...Центр культуры и гражданственности...“ – коммуникация и гражданская идентичность в Екатеринославе. 1860–1914 гг., *ten pat*, p. 183–215.

⁵ А. С. Туманова, Введение, Заключение, *Самоорганизация российской общественности в последней трети XVIII – начале XX в.*, Москва, 2011, с. 5–28, 839–843.

rusų istorikė, Galina Uljanova, savo tyrimą skyrė labdaros organizacijoms Rusijos imperijoje⁶. Jos nuomone, labdaros tyrimai suteikia naujos informacijos apie pilietinės visuomenės brandą. Svarbiausiomis sritimis, kuriose Rusijoje galėjo reikštis pilietiškumas, autorė laiko miestų ir žemstvy savivaldą bei įvairias labdaros organizacijas. Miestų savivaldybės netgi laikomos labdaros organizavimo centrais ir bendrai pilietinės visuomenės stimulatoriais. G. Uljanova teigia, kad XIX–XX a. sandūroje Rusijoje egzistavo nevalstybinė sfera, kurioje žmonės galėjo realizuoti savo pilietiškumą neteisinėje valstybėje per savanoriškas asociacijas.

Tyrimus ir mokslininkų komunikaciją apunkina tai, kad autoriai vartoja įvairius pilietinės visuomenės apibrėžimus, jie nuolat pildomi ir plėtojami. Kartais sutinkamos tokios neapibrėžtos ir amorfiškos pilietinės visuomenės formuluotės kaip „socialinių ryšių ir santykių visuma“, „visuomenės gyvenimo sfera“, „socialinė ar sociokultūrinė erdvė“. Kai kada pilietinė visuomenė istorikų apibendrintai apibrėžiama kaip socialinė erdvė, esanti tarp šeimos ir valstybės, turinti savo teisinį pagrindą, vertybes, identitetą ir pilietinę kultūrą. Ji gali būti apibūdinama ir pagal dvi savo pagrindines charakteristikas: kaip autonominė, tai yra neveikiama iš išorės, ir pliuralistinė, neturinti dominuojančios struktūros⁷. Jau minėtas D. Bradley pilietinę visuomenę apibrėžia kaip autonominių asociacijų, nepriklausomų nuo valstybės, visumą, ypač svarbiais jos komponentais laikydamas viešąją erdvę ir viešąją nuomonę. Rusų istorikas Borisas Mironovas pilietinę visuomenę apibūdina kaip politinėmis laisvėmis ir teise grindžiamą visuomenę su išvystytais ekonominiais, kultūriniais, teisiniais ir politiniais santykiais tarp jos narių, nepriklausomą nuo valstybės, bet bendradarbiaujančią su ja. Jo nuomone, tai tokia struktūra, kurioje asmuo, socialiniai institutai ir valstybė pariteto pagrindu sudaro stabilią vienybę. Kiti pilietinę visuomenę apibrėžia kaip bendruomenę, kurioje išsivystę ekonominiai, kultūriniai, teisiniai ir politiniai santykiai tarp jos narių. Ji nepriklausoma nuo valstybės, bet bendradarbiauja su ja, jos nariai turi aukštą socialinį, ekonominį, politinį, kultūrinį ir moralinį statusą⁸.

⁶ Г. Ульянова, Благотворительная деятельность в Российской империи как реализация идеи „гражданской сферы“, *Гражданская идентичность и сфера гражданской деятельности в Российской империи. Вторая половина XIX – начало XX века*, с. 63–99.

⁷ Б. Пиетров-Энкер, Г. Ульянова, Модернизация, гражданское общество и гражданская идентичность: о концепции книги, *ten pat*, p. 7–29.

⁸ Д. Брэдли, *min. veik.*, p. 63–99; Б. Н. Миронов, *Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX вв.): генезис личности, демократической семьи, гражданского общества и правового государства*, т. 2, Санкт-Петербург, 2003, с. 289–291; Е. Ю. Казакова-Апкаримова, *Формирование сферы гражданской деятельности в уральском городе во второй половине XIX – начале XX вв. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора исторических наук*, Екатеринбург, 2011. [Interaktyvus]. DisserCat – электронная библиотека диссертаций, prieiga per internetą <http://www.dissercat.com/content/formirovanie-sfery-grazhdanskoi-deyatelnosti-v-uralskom-gorode-votroipolovine-xix-nachal> [žiūrėta 2013 12 22].

Vis dėlto, nepaisant šios įvairovės, pastarųjų metų tyrimuose pastebima tendencija pirmenybę teikti Jeano Louise Coheno ir Andrew Arato apibrėžimui, jį kartais kiek modifikuojant ir papildant. Jis yra gana konkretus, išryškina reiškinio struktūrą ir aiškiai apibrėžia pilietinės visuomenės koordinatas bendrajame visuomenės gyvenime. Tyrėjai mano visuomenę susidedant iš trijų sandų: valstybės struktūrą, ekonominių struktūrų bei pilietinės visuomenės. Pilietinę visuomenę jie aiškiai skiria nuo bendrojo socialinio gyvenimo, pirmiausia nuo politinės visuomenės, kuria laiko partijas, politines organizacijas ir viešą politinę veiklą. Jie atriboja pilietinę visuomenę ir nuo ekonominės veiklos – gamybos ir paskirstymo: įvairių firmų, kooperatyvų, partnerysčių ir kita. Politinė visuomenė laikoma tarpininku tarp pilietinės visuomenės ir valstybės, ji yra glaudžiai susijusi su pilietine visuomene. Pilietinė ir ekonominė visuomenės irgi susijusios, nors ne taip glaudžiai. Ekonominė visuomenė laikoma tarpininke tarp pilietinės visuomenės ir rinkos ekonomikos. Pilietinę visuomenę autoriai apibrėžia kaip socialinės sąveikos sferą, esančią tarp ekonomikos ir valstybės sferų, bet joms nepriklausančią, sudarytą iš artimojo bendravimo sferos (ir šeimos), sąjungų (savanoriškų asociacijų), socialinių judėjimų ir įvairių viešosios komunikacijos formų⁹. Šių tyrinėtojų nuomone, pilietinė visuomenė pati save sukuria įvairiomis savimobilizacijos ir savioorganizacijos formomis ir sugeba save atkurti.

Skirtingi autoriai nurodo įvairius elementus, iš kurių susideda pilietinė visuomenė. Ypač svarbiais laikoma viešoji erdvė, viešoji nuomonė, komunikacija ir dialogas tarp socialinių grupių, savivalda, solidarumas, pilietinė iniciatyva, savanoriškos asociacijos. Taip pat pilietinės visuomenės elementams priskiriama laisva spauda, profesinės bendrijos, aukštosios ir kitokios mokyklos, kultūrinės institucijos, globėjiški ryšiai, asmeninė ir socialinė atsakomybė. Diskutuojama, ar pilietinės visuomenės elementams priskirtinos politinės partijos, dažniau priskiriamos politinei visuomenei. Savivaldybes daugelis tyrinėtojų įvardija kaip pilietinės visuomenės raiškos terpę ir katalizatorių, kuris stimuliuoja savanoriškų asociacijų veiklą, akumuliuoja visuomeniškai svarbias iniciatyvas, sudaro sąlygas asmeninei saviraiškai ir ugdo bendruomenės lyderius.

Pilietinės visuomenės Rusijos imperijoje tyrimų išvados provokuoja šią teorinę priegą pritaikyti ir imperijos Šiaurės Vakarų krašto¹⁰ regionui. Tuo labiau, kad daugelis tyrinėtojų išvadų paremtos imperijos centrų ir juose veikusių savanoriškų asociacijų veikla. Galima kelti klausimą, kiek pilietinės visuomenės elementai buvo paplitę multikultūrinuose imperijos regionuose. Žvelgiant iš šio taško, galima papildyti žinias apie imperinės valdžios čia vykdytos politikos specifiką ir kartu kitaip interpretuoti įvairių socialinių grupių ir pavienių asmenų elgseną.

⁹ Д. Л. Коэн, Э. Арато, *Гражданское общество и политическая теория*, Москва, 2003, с. 7–9.

¹⁰ Rusijos imperijos Šiaurės Vakarų kraštu laikoma caro administracijos daugmaž vienisiai suvokta buvusių LDK žemių teritorija: Vilniaus, Kauno, Vitebsko, Mogiliavo, Minsko, Gardino gubernijos.

Perspektyvūs Kauno miesto savivaldos tyrimai ieškant savivaldybės ir vietos valdžios konfliktų. Istorinės Lietuvos masteliu Kaunas buvo svarbus administracinis, ekonomikos, kultūros ir religinis centras. Jame veikė įvairūs institutai (savivaldybė, savanoriškos asociacijos, švietimo ir Žemaičių (Telšių) vyskupijos įstaigos), kurie mieste telkė intelektualią elitą ir sudarė galimybes jam įvairiomis formomis reikštis bendruomenės gyvenime. Gerai išlikę savivaldybės istorijos šaltiniai leidžia išsamiai tirti jos veiklą.

Pagrindinis šio straipsnio tikslas yra konfliktų tarp Kauno miesto savivaldos ir vietinės caro valdžios analizė. Siekiama ištirti savivaldybės veiklą ir identifikuoti kilusias konfliktines situacijas, nustatyti, dėl kokių klausimų ir kokiomis formomis konfliktai reiškesi. Vienas iš keliamų uždavinių yra išsiaiškinti, ar konfliktinės situacijos liudija kokias nors pilietinės visuomenės apraiškas Kauno miesto savivaldoje. Pilietinės visuomenės raiškos žymekliu laikomi savivaldybės veiksmai, nukreipti į pilietinių ir politinių teisių (jomis savo ruožtu laikomos susirinkimų, savanoriškų asociacijų, žodžio ir spaudos laisvės, asmens, jo būsto ir turto neliečiamybės teisės; lygios visų tikybų, tautų, lyčių, socialinių sluoksnių teisės) gynimą. Pilietiškumo apraiškų taip pat ieškosime analizuodami savivaldybės reakcijas į įvairias miesto bendruomenės iniciatyvas.

Tyrimo aprėptis yra 1893–1915 m. Pirmoji data siejama su Kaune realiai įsigaliojusiais 1892 m. patvirtintais Miestų nuostatais, pakeitusiai iki tol galiojusius 1870 m. nuostatus. Nors ankstesni Miestų nuostatai buvo šiek tiek demokratiškesni ir jų galiojimo laikotarpiu teisinės galimybės savivaldos autonomijos ir pilietinės visuomenės raiškai buvo palankesnės, XX a. pradžios politinė situacija imperijoje keitėsi, augo visuomenės politizacija, režimas tapo santykinai liberalesnis, todėl šiuo laikotarpiu valdžių konfliktai ir pilietinės visuomenės raiška labiau tikėtini. Empirinė Kauno savivaldybės medžiaga, kuria disponuojama, neleidžia tikėtis rasti ženklesnių pilietinės visuomenės požymių XIX a. aštuntame–devintame dešimtmetyje.

XIX a. pabaigos – XX a. pradžios Kauno miesto savivaldos tyrimų nėra daug. Pasinaudojęs savivaldybės dūmos posėdžių protokolų bylomis, bibliografas Aleksandras Ružancovas, nevertodamas pilietiškumo termino, jo raiškos požymius Kauno savivaldybės veikloje įvardijo dar prieš Antrąjį pasaulinį karą¹¹. Kristinos Statkutės straipsnis yra pirmasis ir kol kas vienintelis mokslinis tyrimas, skirtas šio laikotarpio Kauno savivaldybei. Jame nagrinėjamos savivaldos institutų formavimo aplinkybės ir jos sudėties 1876–1893 m. problemos¹². Paskelbta svarbių kitiems Kauno praeities aspektams skirtų

¹¹ A. Ružancovas, Iš Kauno miesto archyvo. Miesto sodas 1866–1877 m., *Savivaldybė*, 1929, nr. 11, p. 16–17; A. Ružancovas, Kauniečių peticija carui 1905 m. revoliucijos prierašy, ten pat, 1930, nr. 6, p. 12–15; A. Ružancovas, Iš Kauno miesto archyvo: lietuviškas atsišaukimas 1905 m. byloje, ten pat, 1929, nr. 5, p. 7–10.

¹² K. Statkutė, Kauno miesto savivaldos formavimasis 1876–1893 m., *Kauno istorijos metraštis*, Kaunas, 2004, nr. 5, p. 149–195.

tyrimų, kuriuose paliečiama ir savivaldybės ar pavienių jos narių veikla, bet visuomenės pilietine raiška mieste iki šiol nuodugniau nesidomėta¹³.

Svarbiausias šio istorinio tyrimo šaltinis yra Kauno miesto dūmos posėdžių protokolai ir nutarimų žurnalai, kiti savivaldybės veiklos dokumentai, saugomi Kauno apskrities archyve. Jų medžiaga leidžia nuosekliai ir detalai susipažinti su savivaldybės veikla, jos narių nuostatomis. Apie Kauno savivaldą, jos narius rašyta tuometinėje periodikoje, bet dėl informacijos fragmentiškumo, dažno paviršutiniškumo ir numanomo subjektyvumo spaudos informacija šiame tyrime laikytina pagalbiniu šaltiniu. Tiesa, joje pasitaiko tokių žinių ir vertinimų, kurie negalėjo būti skelbiami oficialiuose dokumentuose. Jie atskleidžia kai kuriuos savivaldybės narių veiklos motyvus, padeda suprasti bendrą visuomeninio gyvenimo kontekstą mieste¹⁴. Iš atsiminimų verta paminėti parašytus Petro Leono, kuriuose yra įdomių minčių apie rinkėjų nuotaikas bei elgseną, trumpai apibūdinti keli dūmos nariai¹⁵.

Šaltiniai leidžia nustatyti, kokios socialinės grupės buvo atstovaujamos savivaldybėje. Aptariamuoju laikotarpiu rinkimai į Kauno dūmą vyko 1893, 1897, 1901, 1906 ir 1910 m. 1897 m. tarp į dūmą patekusių 24 narių buvo 12 katalikų, 5 evangelikai, 4 pravoslavai, 2 judėjai, 1 nežinomos tikybos. To meto kontekste dūmos nariai buvo gerai išsilavinę: 11 turėjo vidurinį ar jam prilygintą išsilavinimą, taip pat 11 buvo baigę aukštąsias mokyklas, vienas aukštojoje buvo pasimokęs 3 metus. Tarp dūmos narių su aukštuoju išsilavinimu buvo 4 gydytojai, 5 teisininkai, 1 dvasininkas ir 1 vaistininkas¹⁶. Dūmos veikloje XX a. pradžioje dalyvavo žinomi miesto bendruomenės nariai: fotografas Wacławas Zatorskis, valdininkas, leidinių apie Kauno guberniją sudarytojas Konstantinas Gukovskis, inžinierius Edmundas Frykas (tėvas), buvęs Valstybės dūmos atstovas Petras Leonas, leidėjas ir redaktorius Julijus Bliumentalis, ilgamečiai dūmos nariai buvo ir miesto verslininkai Richardas Tilmansas, Mykolas Rekoszas, Iser-Ber Volfas¹⁷. Nuo

¹³N. Lukšionytė-Tolvašienė, *Gubernijos laikotarpis Kauno architektūroje: svarbiausi pastatai ir jų kūrėjai (1843–1915)*, Kaunas, 2001; R. Civiński, A. Pakštalis, B. Tranavičiūtė, *Ugniagesyba Kaune 1815–1945 m.*, Kaunas, 2015; V. Akmenytė, G. Milerytė, *Viešųjų asmenų privatus interesai: nuo „Bliumental“ iki „Ragučio“*. Alaus pramonės raida Kaune XIX a. pab. – XX a. pirmoje pusėje, *Kauno istorijos metraštis*, nr. 8, 2007, p. 105–126.

¹⁴W. Kownie (apie Adomo Mickevičiaus jubiliejaus minėjimą), *Kurjer Litewski*, 1905, nr. 63, p. 3; W. Kownie (apie rinkikų į Valstybės dūmą rinkimus), ten pat, 1906, nr. 71, p. 1–2; Kowno (apie kratą pas dūmos narius Vitoldą ir Dominyką Bociarskius, Vitoldo Bociarskio suėmimą), ten pat, 1907, nr. 5, p. 3. Žinučių labai daug, visų minėti nėra tikslinga.

¹⁵P. Leonas, *Raštai*, t. 3, p. 382–415.

¹⁶1897 m. surašymo žiniomis, Kaune aukštąjį išsilavinimą turėjo 304 miesto gyventojai (0,5 %), vidurinį ir specialųjį vidurinį – 2828 (4 %).

¹⁷1897 m. išrinktų Kauno dūmos asmeninė sudėtis, *Kauno apskrities archyvas* (toliau – KAA), f. I-61, ap. 2, b. 6368, l. 1–10; 1901 m. išrinktų Kauno dūmos narių ir kandidatų sąrašas, ten pat, ap. 3, b. 94, l. 245, 246; 1906 m. kovo 8, 9 ir 10 d. bei balandžio 17 d. išrinktų dūmos narių ir kandidatų sąrašas, ten pat, b. 310, l. 446–447; Kauno dūmos nariai, išrinkti 1910 m. lapkričio 29 ir 30 d., ten pat, b. 892, l. 49–50.

XX a. pradžios caro administracija rinko žinias apie dūmos narių tautybes. Jos duomenimis, 1901 m. tarp jų buvo 15 lenkų, 4 vokiečiai, 4 rusai, 2 žydai ir 1 lietuvis, nuo 1906 m. savivaldybėje posėdžiavo 27 lenkai, 4 vokiečiai, 3 rusai, 1 lietuvis, 1910 m. išrinktas 21 lenkas, po 4 vokiečius ir rusus, 2 lietuviai, 1 asmuo buvo nežinomos tautybės, gubernijos administracija į dūmą paskyrė 3 žydus¹⁸. Galima daryti išvadą, kad Kauno dūmos narių branduolį XX a. pradžioje sudarė išsilavinę ir autoritetingi miesto bendruomenės nariai, tautiniu atžvilgiu joje aiškiai dominavo lenkai.

Konfliktai tarp savivaldos ir vietos valdžios

Konfliktų tarp savivaldos ir vietinės caro administracijos apraiškų ir bandymų ginti savivaldos interesus šaltiniuose fiksuojama nuo pat tiriamo laikotarpio pradžios. 1893 m. gubernijos administracija buvo skolinga miesto biudžetui 2899 rb. nekilnojamojo turto mokesčio sumą už kalėjimo pastatą. Ji nutarė šių lėšų miestui negrąžinti, bet atitinkama suma sumažinti miesto skolą valstybės iždui. Dūma prieš tai protestavo ir apskundė administraciją Senatui, kuris skundą patenkino ir pinigų savivaldybė atgavo. Dar 1892 m. Kauno iždo rūmai pareikalavo iš savivaldybės sumokėti nepriemokas, kurias ši laikė neteisėtomis. Reikalavimas apskūstas Kauno apygardos teismui, vėliau Vilniaus teismo rūmams, pagaliau 1895 m. dūma su skundu kreipėsi į Senatą¹⁹. 1906 m. savivaldybė skundėsi, kad turi papildomų neprivalomų išlaidų sudarinėdama visos apskrities miestiečių rinkėjų į Valstybės dūmą sąrašus, ir prašė jas kompensuoti. 1907 m. Miesto reikalų komitetas 1908 m. miesto biudžeto projekte padidino kai kurias išlaidų sumas. Bendrame kontekste pakeitimai buvo nereikšmingi, bet sulaukė emocingos dūmos reakcijos, jos narių nuomone, „tik savivaldybė gali nuspręsti, kur panaudoti neprivalomas išlaidas, komiteto įrašytos išlaidos yra neprivalomos ir vietos gyventojų požiūriu neracionalios“, pateiktas skundas Senatui²⁰. Savivaldybė ignoravo ir, jos nuomone, miesto interesų neatitinkančias administracijos iniciatyvas, atsisakė prisidėti prie tilto per Nerį statybos ir perimti perkėlos per šią upę eksploatavimą, taip pat atsisakė prisijungti Šančių priemiestį (paskaičiavo, kad iš šios gyvenvietės gaunamos pajamos nepadengs jos infrastruktūros sutvarkymo kaštų). 1906 m. atmetė gubernatoriaus prašymą sutvarkyti skverą prie stačiatikių Šv. Petro ir Povilo katedros (soboro), bet pa-

¹⁸ Žinios apie Kauno dūmos narių tautybes, 1913 m., *Lietuvos valstybės istorijos archyvas* (toliau – LVIA), f. 1567, ap. 1, b. 1975, l. 28–29.

¹⁹ 1894 06 15 Kauno dūmos nutarimas nr. 81, *KAA*, f. I-61, ap. 1, b. 1237, l. 194; 1895 09 12 Kauno dūmos nutarimas nr. 120, ten pat, b. 1242, l. 278–279.

²⁰ 1906 11 28 Kauno dūmos nutarimas nr. 131, ten pat, b. 1368, l. 291–295; 1906 12 12 Kauno dūmos nutarimas nr. 139, ten pat, l. 320–322; 1907 11 22 Kauno dūmos posėdžio protokolas, ten pat, b. 1370, l. 440–445.

reiškė neprieštaraujanti, jei tai atliks karinė valdyba, su sąlyga, kad miesto visuomenė galės juo netrukdomai naudotis²¹.

Atsisakymų finansuoti įvairius administracijos poreikius buvo daugiau, tačiau esant reikalui savivaldybė galėjo ne tik gintis nuo gresiančių išlaidų, bet pati imtis iniciatyvos ir reikalauti lėšų. Tiesa, visi tokie atvejai užfiksuoti XX a. pradžioje. 1909 m. Kauno gubernijos valdybos Kalėjimų skyrius mieste statė namą kalėjimo prižiūrėtojams, statybos medžiagos buvo laikomos gatvėje ir ant dalies šaligatvio. Miesto valdyba pagal galiojančią tvarką pareikalavo sumokėti už užimtą vietą, bet gavo atsakymą, kad statybinių medžiagų administracija gatvėje nesandėliavo. Po to, kai valdyba pateikė kalėjimo viršininko pasirašytą statybinėmis medžiagomis užimamos vietos matavimo aktą, sulaukė atsakymo, jog savivaldybė bendrai neturi teisės reikalauti jokių mokesčių iš valstybinės institucijos. Dūma konstatavo, jog „buvo pažeisti miesto interesai“, ir kreipėsi į gubernatorių, kad būtų atkurtas teisingumas. Iki 1907 m. kovo 1 d. gubernijos valdyba turėjo savivaldybei sumokėti nekilnojamojo turto mokestį už kalėjimo pastatą, bet neturėjo pinigų, todėl gubernatorius kreipėsi į miesto valdybą su prašymu atidėti mokėjimą iki metų galo ir neskaičiuoti delspinigių. Miesto valdyba šį prašymą palaikė. Bet dūma nusprendė kitaip: mokėjimo terminą atidėjo, bet nuo delspinigių neatleido, nes „tokiais atvejais išdas visada miestui priskaičiuoja ir išieško nepriemokas“²². Abu šie atvejai susiję su miesto biudžetui nereikšmingomis sumomis, bet kartą Kauno savivaldybė iškėlė iš tiesų dideles pretenzijas. 1892 m. miestų nuostatai reglamentavo, kad kareivinių nuoma, šildymas ir apšvietimas yra privalomos savivaldybių išlaidos, todėl tie miestai, kuriuose buvo didesnės karinės įgulos, šiems tikslams skirdavo nemažą savo biudžetų dalį. Dažnai tai miestams buvo sunkiai pakeliama našta, todėl dalis išlaidų buvo dengiama iš valstybės išdo. 1906 m. Kauno valdyba suskaičiavo, kad vieno kareivio vieta kareivinėse miestui per metus kainuoja 3,5 rb., o valstybė padengia tik 1,75 rb. išlaidų. Per dešimt metų skirtumas sudarė 112 153 rb. (1909 m. visos Kauno pajamos planuotos 311 591 rb.). Dūma kreipėsi į Kauno gubernatorių pašydama, kad visos šios miesto per dešimt metų patirtos išlaidos būtų grąžintos, bet sulaukė neigiamo atsakymo. 1907 m. su tuo pačiu reikalavimu kreiptasi į Karo ministeriją, bet 1908 m. jis atmestas dar paaiškinant, kad tokia padėtis yra visuotinis reiškinys. Po to neigiamas atsakymas apskūstas Senatui²³. Kažin, ar dūmos nariai iš tiesų tikėjosi tokią stambią sumą išsireikalauti. Galima prielaida, kad tai buvo

²¹ 1903 09 09 Kauno dūmos nutarimas, nr. 121, ten pat, b. 1347, l. 366–371; 1906 08 02 Kauno dūmos nutarimas nr. 62, ten pat, b. 1368, l. 112–113; 1903 10 07 Kauno dūmos nutarimas nr. 144, ten pat, ap. 1, b. 1347, l. 429–437; 1906 07 25 Kauno dūmos nutarimas nr. 46, ten pat, b. 1368, l. 78–79.

²² 1909 11 26 Kauno dūmos posėdžio protokolas nr. 149, ten pat, b. 1378, l. 283–284; 1907 07 19 Kauno dūmos posėdžio protokolas nr. 86, ten pat, b. 1370, l. 274–276.

²³ 1908 11 20 Kauno dūmos posėdžio protokolas nr. 130, ten pat, b. 1376, l. 334.

daugiau simbolinis poelgis, demonstruojant ryžtą ginti bendruomenės interesus ir savivaldybės savarankiškumą.

Yra faktų, patvirtinančių ir savivaldybės kompetencijos gynimą. 1894 m. dūma priėmė miesto valdybos veiklos instrukciją, bet Miestų reikalų komitetas (toliau – MRK) ją atsisakė tvirtinti. Padaryta nemažai pastabų, su daugeliu savivaldybė sutiko, bet griežtai atsisakė keisti punktus dėl tarnautojų atostogų tvarkos ir policijos pavaldumo. Policija buvo pavaldi gubernatoriui, bet savivaldybių prievolė buvo jos pareigūnams mokėti atlyginimus, aprūpinti apranga, ginklais, patalpomis. Taip argumentuojant policija instrukcijos projekte priskirta miesto valdybos veiklos kompetencijai. Suprantama, kad savivaldybė nesiekė perimti vadovavimo policijai, bet kadangi susidurdavo su jos materialinio aprūpinimo reikalais, tai ir įtraukė į instrukciją. Gubernijos valdyba su tuo nesutiko, Kauno dūma nenusileido ir MRK sprendimą apskundė Senatui. Po kelerių metų Kauno dūma patvirtino savo posėdžių taisyklės. MRK turėjo jai keletą pastabų, bet svarbiausia, jo nuomone, tokios taisyklės iš principo negalimos, nes nenumatytos veikiančiuose įstatymuose, ir atsisakė jas tvirtinti. Dūma savo ruožtu įrodinėjo, kad Miestų nuostatai tokias taisyklės savivaldybei pasirengti leidžia, kituose miestuose jos administracijos įteisintos ir taip pat pasiskundė Senatui²⁴.

Administracija kartais bandydavo kištis į savivaldybės kompetencijas savavališkai keisdama miesto biudžeto išlaidų sumas ar net punktus. 1894 ir 1895 m. dūma tokias pataisas skundė Senatui, paskutinis skundas patenkintas²⁵. 1907 m. administracija vėl bandė pakeisti savivaldybės biudžeto išlaidas, bet miesto valdybai pareiškus, jog MRK iniciatyva į savivaldybės biudžetą įtrauktos išlaidos miestui neprivalomos, „o komiteto svarstymai apie jų atitikimą vietos gyventojų interesams yra neracionalūs, nes miesto valdybai, kaip šeimininkei, geriau žinoma, kokie miesto gyventojų poreikiai yra svarbesni“, dūma pakeitimus apskundė Senatui²⁶.

Vietos valdžia kartais bandydavo smulkmeniškai reguliuoti savivaldybės veiklą, pasiūlymų keisti dūmos nutarimus ar savavališkų jų pakeitimų pasitaikydavo nuolat. 1894 m. MRK atšaukė dūmos patvirtintas atliekų duobių tvarkymo taisyklės, nes jose nenurodyta, jog policija turi teisę kontroliuoti, kaip jų laikomasi. 1894, 1897, 1911 m. nepatvirtino savivaldybės parengtos mokesčio už prekybą alkoholiu sąmatos. Visais šiais atvejais pateikti skundai Senatui. Pirmus du kartus Kauno skundai buvo patenkinti ir MRK sprendimai atšaukti, kitais atvejais skundų rezultatai neiškūs. 1911 m. Kauno sa-

²⁴ 1894 04 27 Kauno dūmos nutarimas nr. 54, ten pat, b. 1237, l. 125–130; 1899 06 23 Kauno dūmos nutarimas nr. 88, ten pat, b. 1291, l. 373–377.

²⁵ 1894 06 15 Kauno dūmos nutarimas nr. 81, ten pat, b. 1237, l. 194; 1894 06 15 Kauno dūmos nutarimas nr. 80, ten pat, l. 193; 1896 02 21 Kauno dūmos nutarimas nr. 26, ten pat, b. 1254, l. 57.

²⁶ 1908 01 24 Kauno dūmos posėdžio protokolas nr. 10, ten pat, b. 1376, l. 440–445.

vivaldybė net pareiškė, kad MRK pažeidė administracines procedūras ir buvo nekompetentingas svarstyti dūmos nutarimo atšaukimą²⁷.

Savivaldybės ir vietos valdžios konfliktas bei tam tikros savivaldybės iniciatyvos reiškėsi švietimo srityje. Miesto valdyba devintame dešimtmetyje ėmė netraukti į išlaidų sąmatą pašalpos parapiinėms mokykloms. Ši miestams privaloma pašalpa Šiaurės Vakarų krašte buvo įvesta po 1863 m. sukilimo ir naudota pradinių mokyklų tinklo išlaikymui, lėšomis disponavo Vilniaus švietimo apygarda. 1891 m. gubernijos išdo rūmai pastebėjo pašalpos trūkumą, pareikalavo jos mokėjimą atnaujinti ir sumokėti susikaupusią skolą. Savivaldybė, remdamasi juridiniais argumentais, atsisakinėjo ir pašalpą atnaujino tik Senato sprendimu 1898 m., o mokėti skolą už ankstesnius metus caro administracija išsireikalavo tik 1910 m.²⁸ Savivaldybė skirti pašalpas caro valdžios išlaikomoms Kauno miesto parapiinėms mokykloms taip pat atsisakė 1901, 1902, 1904 m., o 1905 m. neigiamai atsakė du kartus – Vilniaus švietimo apygardai ir gubernijos valdybai. Pastarasis nutarimas priimtas vienbalsiai, jame pabrėžta, kad skirti finansavimą parapiinėms mokykloms neįmanoma²⁹. Kita vertus, savivaldybė kai kurioms mokykloms finansavimą skirdavo savo iniciatyva. 1902 m. dūma nutarė dalinai finansuoti naujai atidarytą mergaičių pradinę mokyklą³⁰. XX a. pradžioje miesto bendruomenė inicijavo specialiosios vidurinės mokyklos įsteigimą. Su pasiūlymu atidaryti komercijos mokyklą berniukams ir komercijos kursus mergaitėms į dūmą kreipėsi keliasdešimt bendruomenės narių (tarp jų buvo ir dūmos narių). Pastaroji iniciatyvai iš principo pritarė ir ėmė svarstyti savo galimybes prisidėti prie mokyklos steigimo ir išlaikymo. Savivaldybė pritarė, ir atskiros komercijos mokyklos mergaitėms steigimo iniciatyvą vadino reikalinga bei atitinkančia bendruomenės interesus³¹. Kauno komercinio švietimo platinimo draugijai 1909 m. perėmus Komercijos mokyklą ir pradėjus ją pertvarkyti siekiant pakelti mokymo lygį bei jį padaryti prieinamesnį bendruomenei, savivaldybė tapo viena iš mokyklos steigėjų. Ji skyrė mokyklai kasmetinę subsidiją, perdavė realinei mokyklai pastatytą pastatą³².

²⁷ 1897 06 25 Kauno dūmos posėdžio protokolas nr. 66, ten pat, b. 1261, l. 168–171; 1896 02 21 Kauno dūmos posėdžio protokolas nr. 27, ten pat, b. 1254, l. 58; 1897 11 28 Kauno dūmos protokolas nr. 145, ten pat, b. 1261, l. 360–362; 1911 02 10 Kauno dūmos nutarimas nr. 30, ten pat, b. 1383, l. 44–46.

²⁸ 1891 09 18 Kauno dūmos nutarimas nr. 76, ten pat, b. 1195, l. 131–132; 1912 Kauno savivaldybės biudžeto projektas, ten pat, b. 1384, l. 338–394.

²⁹ 1901 11 07 Kauno dūmos nutarimas nr. 131, ten pat, b. 1304, l. 312–313; 1902 04 10 Kauno dūmos posėdžio protokolas nr. 46, ten pat, b. 1319, l. 126–127; 1905 02 08 Kauno dūmos nutarimas nr. 13, ten pat, b. 1365, l. 23–26; 1905 11 22 Kauno dūmos nutarimas nr. 124, ten pat, b. 1365, l. 292–298.

³⁰ 1902 05 07 Kauno dūmos nutarimas nr. 62, ten pat, b. 1319, l. 160–163.

³¹ 1900 05 10 Kauno dūmos protokolas nr. 65, ten pat, b. 1299, l. 148–150; 1905 09 13 Kauno dūmos protokolas nr. 94, ten pat, b. 1365, l. 236–237.

³² 1909 04 30 Kauno dūmos protokolas nr. 48, ten pat, b. 1378, l. 84–85; 1909 11 26 Kauno dūmos protokolas nr. 143, ten pat, l. 273–274.

1901 m. Kauno miesto valdybos pasiūlymu dūma nusprendė steigti mieste realinę mokyklą, skyrė numatomam jos pastatui sklypą ir lėšų statybai. Su prašymu dėl valstybinės realinės mokyklos įsteigimo 1903 m. kreiptasi į Švietimo ministeriją, bet ilgai nesulaukta jokio atsakymo, todėl 1910 m. kreiptasi pakartotinai. Be to, nuspręsta pradėti statyti vidurinės mokyklos pastatą nelaukiant ministerijos sprendimo. Nutarime net įrašyta sąlyga, kad jei mokykla nebus atidaryta, Švietimo ministerija privalės gražinti pastato statybai išleistas lėšas ir atlyginti už sklypą. 1911 m. gautas galutinis ministerijos atsakymas, kad realinės mokyklos steigimo Kaune „poreikis nepribrendęs“ ir yra „per ankstyvas“³³. Tada dūma apsisprendė vis tiek statyti vidurinei mokyklai tinkamą pastatą ir jį perduoti Kaune veikiančiai nevalstybinei komercijos mokyklai³⁴.

Šie atvejai leidžia teigti, kad Kauno miesto savivaldybė švietimo srityje gebėjo palaikyti bendruomenės iniciatyvas ir rūpindamasi komercijos ir realinės mokyklų steigimu bei jų veiklos sąlygomis ji atsižvelgė į bendruomenės poreikius. Steigiant realinę mokyklą savivaldybė ne tik demonstravo iniciatyvą ir autonomiškumą, bet ir pati bandė daryti spaudimą administracijai.

Savivaldybė ir caro administracija laikėsi skirtingų nuostatų mokiniams skiriamų stipendijų atžvilgiu. Įvairiomis progomis, dažniau susijusiomis su caro šeimos jubiliejais, miestas buvo įsteigęs nemažai stipendijų. 1913 m. jos įvairiose mokymo įstaigose buvo paskirtos 72 mokiniams, stipendijomis visiškai ar iš dalies buvo dengiamas mokėstis už mokslą. Savivaldybė steigdama stipendijas visada pasilikdavo sau teisę jas paskirstyti mokiniams. Paprastai tai darydavo dūmos komisija, kuri surinkdavo prašymus ir mokyklų atsiliepimus apie pretendentes. 1899 m. Kauno gimnazijos direktorius kreipėsi į Vilniaus švietimo apygardą bei Kauno gubernatorių, prašydamas, kad būtų inicijuotas Nikolajaus I vardo stipendijos skyrimo tvarkos pakeitimas. Pastarosios institucijos paprašė dūmą apsvarstyti pageidaujamus pakeitimus. Gimnazijos direktorius skundėsi, kad mokykla yra nušalinta nuo stipendijos skyrimo, formalios pažymos apie mokinių pažangumą ir elgesį negarantuoja, jog kandidatas yra vertas imperatoriaus vardo stipendijos, ir tik gimnazijos pedagogų taryba yra kompetentinga stipendiją skirti ar atimti iš mokinio. Todėl siūlė šią funkciją jai ir perduoti. Dūma energingai pasipriešino, pareiškė, kad pasiūlymas iškreipia stipendijos esmę, atima iš jos iniciatyvą ir nušalina nuo sprendimų. Todėl atmetė visus argumentus ir stipendijos skyrimo tvarkos nepakeitė. Panaši situacija susiklostė 1913 m. dėl vadinamosios Romanovų stipendijos. Imperiją valdančios dinastijos 300 metų valdymo proga savivaldybė įsteigė stipendijas keturiose miesto mokyklose, jų nuostatus patvirtino asmeniškai caras Nikolajus II, stipendijoms vyrų gimnazijoje

³³ 1901 05 30 Kauno dūmos posėdžio protokolas nr. 57, ten pat, b. 1304, l. 129–132; 1910 09 02 Kauno dūmos protokolas nr. 108, ten pat, b. 1380, l. 193–194; 1911 08 04 Kauno dūmos nutarimas nr. 150, ten pat, b. 1383, l. 225.

³⁴ 1911 11 24 Kauno dūmos nutarimas nr. 210, ten pat, l. 398–340.

ir privačioje Neonilos Losickos mergaičių gimnazijoje suteikęs „Romanovų“ stipendijų pavadinimą ir išreiškęs pageidavimą, kad jas gaussiančius moksleivius dūma parinktų iš mokyklų pedagogų tarybų sudaryto sąrašo. Šį pageidavimą savivaldybei perdavė Vilniaus švietimo apygarda, bet dūma po detalaus svarstymo be komentarų pareiškė, kad „su pageidavimu sutikti neįmanoma“³⁵.

XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje Kauno savivaldybėje pastebimas dar vienas konfliktas tarp savivaldybės ir administracijos židinys – kova dėl simbolinių atminties vietų. 1899 m. Kauno gubernatorius kreipėsi į miesto dūmą siūlydamas paminėti artėjančių poeto Aleksandro Puškino gimimo šimtmetį. Dūma sudarė komisiją, kuri pateikė netikėtą pasiūlymą: kadangi neseniai minėtas poetas Adomo Mickevičiaus gimimo šimtmetis, jos nuomone, prasminga kartu įamžinti abiejų poetų atminimą. Reikia pabrėžti, kad šios asmenybės yra labai svarbios simbolinės figūros, sietos su rusų ir lenkų tautinėmis tapatybėmis, jos plačiai ir aktyviai naudotos tautinei mobilizacijai. Dūma pritarė komisijos požiūriui ir argumentuodama tuo, kad A. Mickevičius yra tiesiogiai susijęs su Kaunu, nutarė Garnizono gatvę, kurioje poetas kurį laiką gyveno, pavadinti jo vardu, su ja besikertančią Inžinierių gatvę – A. Puškino vardu. Be to, įsteigti 50 rb. dydžio A. Mickevičiaus ir A. Puškino vardo stipendijas. Kauno gubernijos MRK, remdamasis tuo, kad buvo pasiūlyta paminėti A. Puškino, o ne A. Mickevičiaus jubiliejų, dūmos sprendimo dalį, susijusią su A. Mickevičiaus įamžinimu, pripažino negaliojančia, o sprendimo dalį dėl A. Puškino nurodė įgyvendinti. Šį sprendimą dūma apskundė Senatui, bet 1900 m. gavo atsakymą, kad skundas atmetas. Tačiau savivaldybė iš principo nevykdė ir A. Puškiniui skirtų įamžinimo veiklų. Pasikeitus politinei situacijai, savivaldybė vėl grįžo prie šio klausimo. 1905 m. lapkričio 13 d. į ją kreipėsi grupė kauniečių, tarp kurių buvo ir dūmos narių, prašydami artėjančio A. Mickevičiaus mirties 50-mečio proga jo vardu pavadinti Garnizono gatvę ir pritvirtinti gatvės pavadinimo lenteles rusų ir lenkų kalba, be to, abiejose miesto gimnazijose įsteigti A. Mickevičiaus vardo stipendijas (kreipimesi A. Mickevičius vadintas „lenkų poezijos genijumi“). Dūma tam pritarė ir nutarė pervadinti gatvę bei įsteigti po penkias poeto vardo stipendijas vyrų ir mergaičių gimnazijose. Numatyta bendra jų suma – 600 rublių. Tai dešimteriopai daugiau už A. Puškino stipendiją. Taip pareikšta savivaldybės pozicija. Šį kartą vietos valdžia nebeprieštaravo, bet pareikalavo ir A. Puškino vardo gatvės³⁶. Dar kartą A. Mickevičiaus atminimas aktualizuotas, kai administracija jo vardo slėnyje sumanė steigti karinę šaudyklą. Argumentuodama, kad miesto

³⁵ 1899 02 10 Kauno dūmos nutarimas nr. 10, ten pat, b. 1291, l. 78–84; 1913 08 22 Kauno dūmos nutarimas nr. 129, ten pat, b. 1385, l. 200.

³⁶ 1899 01 27 Kauno dūmos nutarimas nr. 8, ten pat, b. 1291, l. 73–76; 1899 03 10 Kauno dūmos nutarimas nr. 31, ten pat, l. 191–198; 1905 11 08 Kauno dūmos nutarimas nr. 120, ten pat, b. 1365, l. 284–286; 1905 12 17 Miestų reikalų komiteto raštas Kauno galvai, ten pat, ap. 3, b. 4093, l. 18; 1906 03 28 Miestų reikalų komiteto raštas Kauno galvai, ten pat, l. 24.

bendruomenė praras poilsio vietą, savivaldybė atmetė pasiūlymą³⁷. Mickevičiaus slėnis buvo kauniečių ir svečių lankoma vieta, savivaldybė finansavo jo aplinkos tvarkymą³⁸.

Buvo ir daugiau konfliktų dėl skirtingų požiūrių į istorinę atmintį. 1911 m. gubernatorius ragino savivaldybę prisidėti prie artejančio 1812 m. karo jubiliejaus minėjimo programos, bet sulaukė neigiamo atsakymo, aiškintu tuo, kad paminklas (gubernijos ir rusiškumo simbolis) šiam karui atminti yra VRM žinioje ir ši turi rūpintis jo priežiūra, o žymesnių įvykių karo metu Kauno apylinkėse nevyko, savivaldybės finansinė padėtis sunki, todėl ji prie minėjimo programos neprisidės³⁹. Bet po mėnesio savivaldybė finansavo „karalienės Bonos pilies griuvėsių“, kaip vadinta Kauno pilis, tvarkymo darbus, taip skirdama dėmesį LDK paveldui⁴⁰.

Savivaldybės įsteigtas bei subsidijuojamas Miesto muziejus irgi tapo konflikto dėl atminties vieta. Bendrais bruožais žinoma muziejaus rinkinių sudėtis, išlikę dalies eksponatų sąrašai, bet apie istorinės ekspozicijos programą informacijos labai mažai, tik žinoma, kad ji buvo parengta chronologiniu principu ir galima numanyti, kad jos pagrindą sudarė regiono archeologiniai radiniai ir lietuvių etnografinė medžiaga. Ekspozicijos rengėjas Tadas Daugirdas buvo lietuvių tautinio judėjimo dalyvis, su juo kartu dirbusios savivaldybės muziejaus komisijos sudėtyje buvo žmonės, kuriuos galima identifikuoti kaip lenkų tautinio judėjimo lyderius Kaune. 1910 m. ekspoziciją atidarius viešam lankymui, lange virš įėjimo į muziejų (Rotušės aikštėje, šalia savivaldybės) buvo įrengti vitražai su Vyčiu ir Kauno herbu (istoriniu, ne imperiniu), vėliau pagamintas vitražas su istoriniu Žemaitijos herbu. Išlikusiuose šių ir kitų vitražų projektuose daug istorinių ir etnografinių simbolių bei motyvų⁴¹. Šie simboliai ir muziejaus rinkinių profilis rodė siekį reprezentuoti lokalų ir LDK paveldą. Nors turimi šaltiniai neleidžia ekspozicijos apibūdinti detalai, bet aišku, kad tai buvo nuo imperinės ideologijos autonomiška atminties vieta, skirta lietuviškam ar / ir lenkiškam tapatumui ugdyti⁴².

³⁷ 1909 06 25 Kauno dūmos posėdžio protokolas nr. 69, ten pat, ap. 1, b. 1378, l. 114.

³⁸ Kowno, *Kurjer Litewski*, 1913 07 04, nr. 149, s. 3.

³⁹ 1911 02 24 Kauno dūmos nutarimas nr. 43, *KAA*, f. I-61, ap. 1, b. 1383, l. 64.

⁴⁰ 1911 03 24 Kauno dūmos nutarimas nr. 73, ten pat, l. 108–109.

⁴¹ Vitražai su Kauno ir Žemaitijos herbais, jų ir kitų rengtų vitražų projektai išsaugoti Nacionaliniame Mikalojaus Konstantino Čiurlionio dailės muziejuje. Dėkoju direktoriui Osvaldui Daugeliui už suteiktą informaciją.

⁴² 1908 12 03 Kauno valdybos raštas Muziejaus komisijai apie į Muziejaus komisiją išrinktus asmenis, ten pat, b. 1719, l. 13; 1911 02 21 Muziejaus komisijos posėdžio protokolo kopija, atskaita už 1910 m., minimas vitražas, ten pat, l. 229; T. D a u g i r d a s, Kaunas vokiečių okupacijoje, *Karo archyvas*, 1938, t. 9, p. 125, prieiga per internetą: <http://www.epaveldas.lt/vbspi/biRecord.do?biRecordId=4485> [žiūrėta 2015 10 06]; M. B r e n š t e i n a s, Tadas Daugirdas, *Lietuva*, 1921 09 09, nr. 202, p. 2–5, prieiga per internetą: <http://www.epaveldas.lt/vbspi/biRecord.do?biExemplarId=38579> [žiūrėta 2016 06 14]; N. K e r š y t ė, *Lietuvos miestų muziejai iki 1940 m.*, Vilnius, 2003, p. 82, 88; D. M a č i u l i s, Lietuvių nacionalinis judėjimas ir

1913 m. mirė ilgametis dūmos narys, įvairių iniciatyvių dalyvis, komisijų narys ir dūmos skundų Senatui rengėjas advokatas Dominykas Bociarskis. Siekdama įamžinti atminimą, dūma nusprendė miesto valdybos patalpose pakabinti jo portretą. Bet MRK sprendimą atšaukė teigdama, kad D. Bociarskio nuopelnai nepakankami, o tokia dūmos narių pagerbimo forma nenumatyta Miestų nuostatuose⁴³. Administracijos nuoširdumas kelia abejonių, nes amžininkai D. Bociarskį laikė vienu iš Kauno lenkų bendruomenės lyderių, tai patvirtina 1907 m. jo bute daryta krata, išduotas leidimas jį suimti už aktyvų dalyvavimą organizuojant rinkimus į Valstybės dūmą, caro administracijos kritiką⁴⁴. Nors šį įvykį galima traktuoti kaip konfliktą dėl bendruomenės atminties vietos, bet jį pagrįstai galima interpretuoti ir kaip tautiškumo raišką.

Tautiškumo apraiškų⁴⁵ Kauno savivaldybėje XX a. pradžioje buvo ir daugiau, nuo-sekliau jų aptinkama nuo A. Mickevičiaus gatvės pervardijimo istorijos 1899 m. Atvira ir pabrėžtinai demonstratyvi tautiniu bei politiniu atžvilgiu angažuota savivaldybės pozicija pademonstruota 1906 m., prisiekiant naujos sudėties dūmos nariams. Iki tol buvo naudojama visiems caro administracijos tarnautojams nustatyta priesaikos formulė, kurioje Dievo akivaizdoje buvo prisiekama ištikimai tarnauti „Visos Rusijos imperatoriui ir sosto paveldėtojui“. Tekstas rusų kalba buvo skaitomas tarnautojo konfesijos maldos namuose. Tačiau naujieji dūmos nariai lenkai parengė savo originalų priesaikos tekstą lenkų ir rusų kalbomis, kuriame Dievo akivaizdoje prisiekama „garbingai ir sąžiningai vykdyti Kauno dūmos nario pareigas“. Tekste nei imperatorius, nei joks dinastijos narys, net Rusijos pavadinimas neminimas. Priesaiką 22 dūmos nariai (iš viso buvo išrinkta 32) bažnyčioje davė birželio 22 d., šis poelgis tuojau buvo apskūstas. Netikėtai MRK, motyvuodamas, kad dūmos nariai nėra valstybės tarnautojai ir jų priesaikos forma įstatymu nenustatyta, o privaloma priesaikos dalis yra tik prisiekti prieš Dievą, be to, priesaikos tekstas yra ir valstybine kalba, priesaiką pripažino teisėta ir galiojančia⁴⁶. Nuo 1895 m. miesto valdybos nariais ir sekretoriais buvo renkami tik asmenys, kuriuos pagal įvairius požymius galima identifikuoti kaip lenkus. Kai 1905 m. su karšta agitacija vykę rinkimai administracijos buvo nepatvirtinti numanomai dėl aktyvių lenkų judėjimo dalyvių dominavimo dūmoje, pakartotiniuose rinkimuose buvo išrinktas tas pats lenkų aktyvistų

Tautos muziejaus kūrimas, *Atminties daugiasluoksniškumas: miestas, valstybė, regionas*, sud. A. Nikžentaitis, Vilnius, 2013, p. 137–153.

⁴³ 1914 05 22 Kauno dūmos posėdžio protokolas nr. 59, *KAA*, f. I-61, ap. 1, b. 1389, l. 127–128.

⁴⁴ M., *Sprawaadw. Przys. Witolda Bociarskiego*, *Kurjer Litewski*, 1907 01 09(22), nr. 5, str. 3.

⁴⁵ Tautiškumo apraiškomis čia laikomi nacionalinės grupės veiksmai ginant ir stiprinant grupės politines teises ir kultūrinį identitetą, politinės ir kultūrinės autonomijos siekis.

⁴⁶ 1906 06 22 dūmos narių priesaikos tekstas lenkų ir rusų kalbomis, *KAA*, f. I-61, ap. 3, b. 310, l. 497; 1906 06 22 dūmos narių priesaikos tekstas rusų kalba, ten pat, l. 492; 1906 08 11 Miestų reikalų komiteto raštas miesto valdybai, ten pat, l. 539–540.

branduolys⁴⁷. Kai 1906 m. Kauno miesto galva buvo išrinktas lenkas Aloizijus Brzozowskis, tai laikyta simboliene vietos bendruomenės pergale. Dar ir po Pirmojo pasaulinio karo Kaune steigiant jo vardo stipendijas savivaldybės posėdyje pabrėžta, kad jis buvo pirmasis miesto vadovas, kilęs iš vietos gyventojų⁴⁸.

1905 m. lapkričio mėnesį organizuotų rinkimų metu vyko aktyvi agitacija (Miestų nuostatai ją kategoriškai draudė), rinkimų patalpoje buvo daug pašalinių asmenų, kurie irgi agitavo, raginta ir įkalbinėta balsuoti už iš anksto parengtą kandidatų sąrašą, sudarytą lenkų kalba (dauguma sąraše buvusių žmonių identifikuoti kaip lenkų tautinio judėjimo aktyvistai). Caro administracija padarė išvadą, kad rinkimų metu agituota ne už pavienius asmenis, bet už tautinę grupę, agitacijos faktą rinkimų metu pripažino ir miesto galva. Iš 1910 m. rugsėjo mėnesį vykusių rinkimų medžiagos susidaro įspūdis, kad juose konkuravo rusų ir lenkų tautinių grupių atstovai⁴⁹. Šie atvejai rodo, kad dūmos rinkimų metu vietos valdžia padėties kontroliuoti nebesugebėjo ir jų metu vyko politinė kova.

Pilietinės visuomenės apraiškos

Reikia pripažinti, kad pilietinės visuomenės apraiškų paieškos Kauno savivaldybėje nebuvo labai rezultatyvios. Per daugiau kaip du dešimtmečius tik keletą kartų savivaldybės ir vietos valdžios konfliktas peržengė kovos dėl galios ir kompetencijos ribas ir užfiksuotos situacijos, kai buvo gintos pilietinės bei politinės visuomenės teisės.

Pasitaikė du atvejai, kai savivaldybė gynė konkrečių asmenų politines teises. 1895 m. dūma išrinko dvylika narių į Miesto butų komisiją, tarp jų tris žydus. Gubernatorius, motyvuodamas, kad žydams uždrausta eiti renkamas pareigas, jų išrinkimą palaikė neteisėtu ir dūmos nutarimą atšaukė. Dūma, argumentuodama, kad žydams draudžiama dalyvauti rinkimuose į savivaldybę ir tapti valdybos nariais, bet nedraudžiama tapti įvairių komisijų nariais, sprendimą apskundė Senatui ir pasiekė, kad jis būtų atšauktas. 1896 m. Senatas patenkino kitą savivaldybės skundą dėl MRK nutarimo, kuriuo žydui B. Monsevičiui neleista užimti vietos Revizijos komisijoje.

Ryškesnių pilietinės visuomenės apraiškų užfiksuota 1905 m. revoliucinio pakilimo metu. Pirmiausia į savivaldybę kreipėsi didelė grupė žydų bendruomenės narių, prašydami atidėti eilinius rinkimus į dūmos narius iki tol, kol vyriausybė teigiamai išspręs žydų dalyvavimo savivaldoje klausimą, ir priimti peticiją, kad rinkimai negali vykti ignoruo-

⁴⁷ 1905 11 15–16 išrinktų dūmos narių sąrašas, ten pat, l. 264; 1906 m. kovo 8, 9, 10 ir balandžio 17 d. išrinktų dūmos narių sąrašas, ten pat, l. 446–447.

⁴⁸ 1920 03 13 Kauno savivaldybės nutarimo nuorašas, ten pat, b. 145, l. 28–33.

⁴⁹ 1906 01 10 Miestų reikalų komiteto nutarimo kopija, ten pat, l. 299–307; 1910 10 04 Miestų reikalų komiteto posėdžio protokolo kopija, ten pat, b. 890, l. 373–380.

jant tą miestiečių dalį, kuriai priklauso didžioji dalis nekilnojamojo turto, pramonės ir prekybos įmonių. Kauno miesto valdyba ir dūma šią iniciatyvą palaikė vienbalsiai, rinkimus atidėjo bei parengė kreipimąsi į vyriausybę. Savivaldybė šiuo reikalu net išplatino spausdintą skelbimą⁵⁰. Įtampai kiek atslūgus ir rinkimams įvykus, gubernijos administracija pagal seną tvarką į dūmą be rinkimų paskyrė tris žydų atstovus. Bet jie, solidarizuodamiesi su kitų miestų žydų deputatais ir protestuodami prieš žydų teisių apribojimus, iš Kauno dūmos demonstratyviai atsistatydino⁵¹. Balandžio mėnesį savivaldybės dūma palaikė Rusijos moterų labdaros draugijos kreipimąsi dėl teisės moterims dalyvauti rinkimuose į savivaldybes ir zemstvas⁵². Balandžio 5 d. į savivaldybę su pareiškimu kreipėsi keliasdešimt kauniečių, tarp jų buvo ir dūmos narių, kurie pareikalavo, kad tuo metu, kai „atsiranda galimybė sukurti teisinę valstybę“, dūma pareikštų savo nuomonę dėl valstybės ir krašto sutvarkymo reikalų ir parengtų kreipimąsi į vyriausybę. Dūmos posėdis, kuriame svarstytas pareiškimas, buvo labai įtemptas ir karštas. Svarstyta galimybė sudaryti komisiją peticijai parengti, bet po pertraukos vienas dūmos narys pateikė iš anksto parengtos deklaracijos tekstą, kuris su vienintele pataisa buvo priimtas. Kauno dūmos nariai iš caro valdžios pareikalavo lygių pilietinių ir politinių teisių visų krašto tautų nariams, laisvės tautinių kultūrų raidai, neluominių zemstvų įvedimo, galimybės jose ir miestų savivaldoje dalyvauti visų tautybių, tikybių ir lyčių asmenims, reikalauta šių įstaigų kompetenciją išplėsti taip, kad ji apimtų visus vietos reikalus. Pareikalauta tuojau pat suteikti rinkimų teisę žydams, vietos gyventojams leisti užimti vietas valstybinėse įstaigose, įvesti privalomą pradinį švietimą, pradinėse mokyklose leisti mokyti vietinėmis kalbomis ir draugijoms bei asmenims leisti be trukdžių steigti mokyklas. Reikalauta leisti spaudoje ir kultūros renginiuose laisvai vartoti lietuvių, lenkų ir jidiš kalbas, garantuoti asmens ir gyvenamosios vietos neliečiamybę, taip pat susirinkimų, spaudos, sąžinės, žodžio, sąjungų laisvę. Paskutiniu punktu dūmos nariai pareikalavo visuotiniais, lygiais, teisingais ir slaptais rinkimais išrinktos įstatymų leidžiamosios valdžios, kuri kontroliuotų vykdomąją valdžią⁵³.

Po revoliucijos atoslūgio nuostata siekti miesto bendruomenės narių lygiateisiškumo savivaldybėje išliko, ir keičiantis kadencijomis ji vėl pasireiškė svarstant Mokytojų seminarijos steigimą Kaune. Steigti seminariją dūmos nariai leido, Vilniaus švietimo apygardos globėjo prašymu 1913 m. seminarijos pastato statybai paskirtas sklypas Žaliakalnyje,

⁵⁰ 1905 09 09 Kauno gyventojų kreipimasis į miesto dūmą, ten pat, l. 102–103; Skelbimas, ten pat, l. 132; 1905 11 27 Kauno valdybos posėdžio protokolas, ten pat, l. 139–141.

⁵¹ 1906 06 11 pirklio M. Gorzono pareiškimas, ten pat, l. 473; 1906 06 12 pirklio I. Volkovskio pareiškimas, ten pat, l. 474; 1906 06 12 G. Kaplano pareiškimas, ten pat, l. 475.

⁵² 1905 04 26 Kauno dūmos nutarimas nr. 57, ten pat, b. 1365, l. 110–115.

⁵³ 1905 04 05 Kauno gyventojų pareiškimas Kauno dūmai, ten pat, b. 298, l. 4–5; 1905 04 26 Kauno dūmos nutarimas nr. 56, ten pat, b. 1366, l. 104–109.

bet įvardyta ir sąlyga: į seminariją turi būti priimami visi norintys, nepaisant tikybos, tautybės ir kilmės. Už tai balsavo 25 posėdžio dalyviai, prieš buvo tik du. 1915 m. pradžioje caro administracija tuo pačiu reikalu kreipėsi pakartotinai, prašydama nekelti reikalavimo dėl seminarijos mokinių priėmimo sąlygų. Bet dūma nuosekliai pakartojo savo ankstesnį sprendimą⁵⁴.

Pati savivaldybė savo kompetencijos ribose stengėsi laikytis tautų lygybės principo. 1907 m. ji rūpinosi, kad būtų sudarytos sąlygos savivaldybei priklausančiame Miesto teatre pasirodyti įvairių tautybių trupėms⁵⁵, 1909 m. steigiamoms žydų, lietuvių ir lenkų savanoriškų asociacijų bibliotekoms suteikė po vienodą 150 rb. subsidiją⁵⁶. Netgi svarstant galimybę buvusiam gubernatoriui Piotru Veriovkinui suteikti Kauno garbės piliečio vardą pabrėžtas jo „rūpestis visų tikybų ir tautybių miestiečiais“⁵⁷.

Savivaldybė netiesiogiai prisidėjo prie pilietinės visuomenės raidos, kurdama jai palankią aplinką. Daugelis tyrinėtojų akcentuoja, kad svarbus pilietinės visuomenės elementas yra savanoriškos asociacijos, pabrėžiama, kad Rusijos imperijoje savivaldybės dažnai būdavo jų svarbūs partneriai, inicijuodavę ir palaikę veiklą. Tokių bendradarbiavimo atvejų būta ir Kaune. Savivaldybė skirdavo subsidijas įvairių draugijų veiklai. 1912 m. jos numatytos septynioms draugijoms: stambiausia 1296 rb. suma skirta Raudonojo Kryžiaus Kauno damų komitetui (ligoninei išlaikyti), labdaros draugijai „Pagalba krentantiems“⁵⁸ kasmet nuo 1886 m. buvo skiriama 600 rb. subsidija, parama draugijos prieglaudai išlaikyti buvo skiriama nuo prieglaudos įkūrimo 1895 m. Dažnai palaikymo sulaukdavo Kauno sodininkystės draugija, nuo 1899 m. savivaldybė jai garantavo kasmetinę 800 rb. subsidiją⁵⁹. Taip pat savivaldybė atleisdavo įvairias draugijas nuo mokesčių ar juos sumažindavo, visada tenkindavo ir religinių bendruomenių prašymus: skirdavo joms žemės sklypus, atleisdavo nuo mokesčių, paremdavo religines mokyklas⁶⁰. Esant reikalui savivaldybė įvairioms draugijoms leisdavo pasinaudoti savo patalpomis. Kauno

⁵⁴ 1913 02 07 Kauno dūmos nutarimas nr. 28, ten pat, b. 1386, l. 43; 1915 03 12 Kauno dūmos nutarimas nr. 34, ten pat, b. 1392, l. 36.

⁵⁵ 1907 06 26 Kauno dūmos protokolas nr. 77, ten pat, b. 1370, l. 219–224; 1907 11 25 Kauno dūmos protokolas nr. 128, ten pat, l. 414–420.

⁵⁶ 1909 11 26 Kauno dūmos protokolas nr. 146, ten pat, b. 1378, l. 278.

⁵⁷ 1912 11 26 Kauno dūmos nutarimo nr. 123 kopija, ten pat, ap. 3, b. 1481, l. 1.

⁵⁸ Kauno labdaros draugija „Pagalba krentantiems“ buvo viena iš daugelio mieste veikusių labdaros organizacijų, įkurta 1873 m., teikusi paskolas bedarbiams amatininkams ir darbininkams, turėjusi savo pastatą.

⁵⁹ 1912 m. Kauno savivaldybės išlaidų sąmata, ten pat, ap. 1, b. 1384, l. 383–384; 1899 04 28 Kauno dūmos posėdžio protokolas nr. 55, ten pat, b. 1291, l. 272–275.

⁶⁰ 1896 12 04 Kauno dūmos posėdžio protokolas nr. 148, ten pat, b. 1254, l. 408–410; 1897 04 24 Kauno dūmos posėdžio protokolas nr. 41, ten pat, b. 1261, l. 109–112; 1902 11 30 Kauno dūmos posėdžio protokolas nr. 161, ten pat, b. 1319, l. 496–497; 1910 12 16 Kauno dūmos posėdžio protokolas nr. 185, ten pat, b. 1380, l. 451.

rotušėje vykdavo mokinių tėvų susirinkimai, joje įsteigta ir Mokinių tėvų sąjunga, ten pat posėdžiaudavo Kauno skaitymo mėgėjų draugija, kuri susirinkimo metu kėlė politinius reikalavimus caro valdžiai ir nutarė savo įstatuose panaikinti žydus diskriminuojančius punktus⁶¹. Pastebima partnerystė tarp Kauno savivaldybės ir savanoriškų asociacijų: buvo finansuojamos tos veiklos, kurių savivaldybė dėl įvairių priežasčių negalėjo vykdyti, bet jos buvo svarbios miesto bendruomenei.

Savivaldybė prisidėjo ir prie pilietinei visuomenei būtinos viešosios erdvės kūrimo. Dūmos posėdžiuose buvo reiškiami įvairūs požiūriai ir nuomonės, vyko atviros diskusijos ne tik dėl miesto ūkio reikalų, ypač rinkimų metu. 1905 m. lapkritį savivaldybė net skyrė savo pastatus (cirką ir vasaros paviljoną) viešiemis susirinkimams ir mitingams, kurie intensyviai vykdavo šiose vietose⁶².

Dalis Kauno dūmos narių aktyviai veikė savanoriškose asociacijose, kuriose savo pilietiškumą ir tautiškumą galėjo reikšti laisviau. Minėto D. Bociarskio sūnus advokatas Witoldas Bociarskis amžininkų laikytas lenkų judėjimo lyderiu (1907 m. kurį laiką buvo suimtas už aktyvią veiklą Valstybės dūmos rinkimų metu), miesto galva Aloizijus Brzozowski ir dūmos nariai Oktavianas Niesieckis, Edmundas Frykas, Dominykas Bociarskis buvo draugijos „Sokół“ Kauno skyriaus organizatoriai, Witoldas Bociarskis, Michałas Chmielewski ir Oktavianas Niesieckis buvo vieni iš „Oświatos“ skyriaus Kaune steigėjų⁶³, dūmos nariai Michałas Junoviczius ir Boleslovas Urbanoviczius buvo kairiųjų pažiūrų lenkų veikėjai. Grupė dūmos narių priklausė su konservatyviu lenkų tautinio judėjimo sparnu siejamai Kauno gubernijos žemės ūkio draugijai: D. Bociarskis (Revizijos komisijos narys), W. Bociarskis (draugijos sekretorius), advokatas Mamertas Malinskis (draugijos sekretorius, Statistinės komisijos pirmininkas, labai aktyvus diskusijų dalyvis), Edmundas Frykas, Mykolas Rekoszas⁶⁴.

Iki Pirmojo pasaulinio karo Kauno dūmos nariu tapo tik vienas lietuvių judėjimo aktyvistas Petras Leonas, kuris buvo išrinktas 1910 m., kaip jis pats manė, „rusų ir vokiečių balsais“ dėl turimos Konstitucinių demokratų partijos nario (kadeto) reputacijos. Tiesa,

⁶¹ Ковно, *Северозападное слово*, 1905 11 15, no. 2443, c. 3; ten pat, 1905 12 06, nr. 2, p. 3; Ковно, ten pat, 1905 11 18, nr. 2446, p. 3.

⁶² 1905 11 08 Kauno dūmos nutarimas nr. 118, *КАА*, f. I-61, ap. 1, b. 1365, l. 281–282; Ковно, *Северо-западный голос*, 1905 12 07, no. 3, c. 3.

⁶³ „Sokół“ draugija Kaune veikė nuo 1907 m., narių skaičius svyravo tarp 50–200 žmonių, draugija rengė vakarus, turėjo savo nuolatinę patalpą, biblioteką, veikė dramos ir sporto skyriai. Atrodo, kad tai aktyviausia lenkų draugija Kaune. 1909 m. ji surengė 12 vakarų; „Oświata“ įkurta 1909 m., planavo įsteigti biblioteką ir skaityklą, rengti paskaitas, tačiau negavo prašyto leidimo mokyklai.

⁶⁴ P. L e o n a s, min. veik., t. 3, p. 401, 403; Kowno, *Kurjer Litewski*, 65, s. 3; Kowno, ten pat, 1909 03 23, nr. 71, p. 4–5; Kowno, ten pat, 1909 04 08, nr. 77, p. 2; *Журнал общего собрания Ковенского общества сельского хозяйства*, 1900 10 09 posėdžio protokolas, p. 12–18; ten pat, 1901 03 02 posėdžio protokolas, p. 1–20; 1902 02 22 posėdžio protokolas; 1901 05 17 posėdžio protokolas, p. 22–21.

spaudoje yra užomina, kad 1910 m. pirmuose (nepatvirtintuose) rinkimuose išrinkti net penki lietuviai, iš kurių tik „Aušros“ ir „Varpo“ bendradarbi Stanislovą Railą galima užtikrintai pavadinti lietuvių tautinio judėjimo adeptu⁶⁵.

Išvados

Ištyrus Kauno miesto savivaldos veiklą, galima daryti išvadą, kad nuo pat tiriamo periodo pradžios joje fiksuojamas savivaldybės ir vietinės caro valdžios konfliktas, kurio turinį sudarė pastangos ginti įstatymu suteiktas savivaldybės teises ir kompetenciją. Konfliktas pasireiškė savivaldybės finansinių resursų ir dūmos priimtų nutarimų gynimu, iniciatyvomis dėl atminties vietų įamžinimo, tautinės ir politinės (rinkimų kovos politizavimas, siekis išplėsti politines teises) veiklos komponentais. Dažniausiai konfliktai reiškėsi skundais, kartais būdavo ignoruojami caro administracijos poreikiai, kildavo savivaldybės kompetenciją stiprinančių ir plėtojančių iniciatyvų.

Pilietinės visuomenės apraiškų savivaldybėje identifikuota labai nedaug, jos pasireiškė epizodiškai ginant pilietines ir lygias politines teises. Naudoti šaltiniai neleidžia teigti, kad Kauno savivaldybėje nuosekliai platesniu mastu reiškėsi pilietinės visuomenės elementai. Pritaikius tą patį pilietinės visuomenės žymeklį (pilietinių ir politinių teisių gynimas), Kaunas jos raiškos intensyvumu kažin ar išsiskirtų iš kitų panašaus intelektualinio ir ekonominio potencialo imperijos miestų. Pilietinės visuomenės paieškos būtų perspektyvesnės kituose bendruomenių sektoriuose – komunikacinėje erdvėje, tarp įvairių iniciatyvų ir ypač savanoriškose asociacijose, kurių prieš Pirmąjį pasaulinį karą buvo jau gausu⁶⁶.

Nors 1892 m. Miestų nuostatai nesudarė prielaidų savivaldybėje skleisti tautišku-
mui, bet faktiškai ribotomis apimtimis tai vyko, intensyviausiai po Spalio 17 d. mani-
festo. Dėl istorinių aplinkybių ir rinkimų teisių iš žydų atėmimo XX a. pradžioje Kauno
savivaldybėje dominavo lenkų tautinės grupės atstovai, pastebimas jų solidarumas bei
tautiškumo raiška.

Dalis savivaldybės narių neapsiribojo veikla vien joje, bet buvo aktyvūs įvairių pilie-
tinių iniciatyvų ir savanoriškų asociacijų dalyviai. Jų pilietiškas raiškėsi už savivaldy-
bės ribų, ten, kur liberalėjančioje imperijoje buvo palankesnės sąlygos.

Šis tyrimas įrodo, kad imperijos valdantysis režimas ir jo ideologija XX a. pradžioje
lokaliame lygmenyje susidurdavo su ribotu vietos bendruomenių siekiu ginti savo intere-

⁶⁵ Kowno, *Kurjer Litewski*, 1910 06 19, nr. 136, s. 3.

⁶⁶ 1915 m. Telšių apskrityje buvo 67 įvairaus profilio draugijos ir jų skyriai, Ukmergės apskrityje – 100, Šiaulių apskrityje – net 138 draugijos ir skyriai.

sus, autonomiją, bandymais panaudoti savivaldą alternatyvių (konkrečiu atveju tautinių) ideologinių nuostatų sklaidai. Kartais vietos valdžia, ypač didelės politinės įtampos periodais, savivaldybių sukontroliuoti nesugebėdavo, jose epizodiškai galėjo reikštis norai tiek plėsti savo kompetenciją, tiek ir siekti visos imperijos demokratizacijos. Santykiškai tarp caro vietos valdžios ir lokalių bendruomenių neapsiribojo įstatymais numatyta vertikalia valdovo ir pavaldinio hierarchija, visuomenei politizuojantis ir plintant opoziciniams nuotaikoms, jos reiškėsi ir savivaldoje.

Literatūra

BRENŠTEINAS, Mykolas. Tadas Daugirdas, *Lietuva*, 1924 09 09, nr. 202, p. 2–5.

DAUGIRDAS, Tadas. Kaunas vokiečių okupacijoje, *Karo archyvas*, 1938, t. 9, p. 125–178.

KERŠYTĖ, Nastazija. *Lietuvos muziejai iki 1940 m.* Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2003.

LEONAS, Petras. *Raštai*, t. 3. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005.

Lietuvos erdvinės sampratos ilgajame XIX šimtmetyje. Sudarė D. Staliūnas. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2015.

Lietuvos istorija, t. 8, d. 1: BAIRAŠAUSKAITĖ, Tamara, MEDIŠAUSKIENĖ, Zita ir Rimantas MIKNYS. *Devynioliktas amžius: visuomenė ir valdžia.* Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2011.

LUKŠIONYTĖ-TOLVAIŠIENĖ, Nijolė. *Gubernijos laikotarpis Kauno architektūroje: svarbiausi pastatai ir jų kūrėjai (1843–1915).* Kaunas: VDU leidykla, 2001.

MAČIULIS, Dangiras. Lietuvių nacionalinis judėjimas ir Tautos muziejaus kūrimas. In: *Atminties daugiasluksniškumas: miestas, valstybė, regionas.* Sudarė A. Nikžentaitis. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2013.

PIVORAS, Saulius. Nevyriausybinės organizacijos ir pilietinė visuomenė carinėje Rusijoje, *Darbai ir dienos*, 2009, nr. 52, p. 286–289.

RUŽANCOVAS, Aleksandras. Iš Kauno miesto archyvo. Miesto sodas 1866–1877 m., *Savivaldybė*, 1929, nr. 11, p. 16–17.

RUŽANCOVAS, Aleksandras. Kauniečių peticija carui 1905 m. revoliucijos prieaušry, *Savivaldybė*, 1930, nr. 6, p. 12–15.

RUŽANCOVAS, Aleksandras. Iš Kauno miesto archyvo: lietuviškas atsišaukimas 1905 m. byloje, *Savivaldybė*, 1929, nr. 5, p. 7–10.

STALIŪNAS, Darius. *Rusinimas: Lietuva ir Baltarusija po 1863 metų.* Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2009.

STATKUTĖ, Kristina. Kauno miesto savivaldos formavimasis 1876–1893 m. In: *Kauno istorijos metraštis*, 2004, nr. 5, p. 149–195.

БРЭДЛИ, Джозеф. Гражданское общество и формы добровольных ассоциаций: опыт России в европейском контексте. In: *Гражданская идентичность и сфера гражданской деятельности в Российской империи. Вторая половина XIX – начало XX века.* Отв. ред. Б. Пьетров-Энкер, Г. Н. Ульянова. Москва: Российская политическая энциклопедия, 2007, с. 63–99.

Гражданская идентичность и сфера гражданской деятельности в Российской империи. Вторая половина XIX – начало XX века. Отв. ред. Б. Пиетров-Энкер и Г. Н. Ульянова, Москва: Российская политическая энциклопедия, 2007.

КАЗАКОВА-АПКАРИМОВА, Елена. *Формирование сферы гражданской деятельности в уральском городе во второй половине XIX – начале XX вв. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора исторических наук.* Екатеринбург, 2011. [Interaktyvus]. DissertCat – электронная библиотека диссертаций, prieiga per internetą: <http://www.dissercat.com/content/formirovanie-sfery-grazhdanskoi-deyatelnosti-v-uralskom-gorode-vo-vtoroi-polovine-xix-nachal> [žiūrėta 2013 12 22].

КОЭН, Джин, АРАТО, Эндрю. *Гражданское общество и политическая теория.* Москва: Весь мир, 2003.

ЛИНДНЕР, Райнер. „...Центркультуры и гражданственности...“ – коммуникация и гражданская идентичность в Екатеринославе. 1860–1914 г.г. In: *Гражданская идентичность и сфера гражданской деятельности в Российской империи. Вторая половина XIX – начало XX века.* Отв. ред. Б. Пиетров-Энкер и Г. Н. Ульянова. Москва: Российская политическая энциклопедия, 2007, с. 183–215.

МИРОНОВ, Борис. *Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX вв.): генезис личности, демократической семьи, гражданского общества и правового государства.* СПб.: Дмитрий Буланин, 2003, т. 1–2.

ПИЕТРОВ-ЭНКЕР, Бианка; УЛЬЯНОВА, Галина. Модернизация, гражданское общество и гражданская идентичность: о концепции книги. In: *Гражданская идентичность и сфера гражданской деятельности в Российской империи. Вторая половина XIX – начало XX века.* Отв. ред. Б. Пиетров-Энкер и Г. Н. Ульянова. Москва: Российская политическая энциклопедия, 2007, с. 7–29.

ПРОСКУРЯКОВА, Наталья. *Концепт «гражданское общество» и историки.* Москва, 2012. [Interaktyvus]. Высшая школа экономики. Prieiga per internetą: http://www.hse.ru/data/2012/02/08/1262530036/WP19_2012_01.pdf [žiūrėta 2013 12 16].

УЛЬЯНОВА, Галина. Благотворительная деятельность в Российской империи как реализация идеи „гражданской сферы“. In: *Гражданская идентичность и сфера гражданской деятельности в Российской империи. Вторая половина XIX – начало XX века.* Отв. ред. Б. Пиетров-Энкер и Г. Н. Ульянова. Москва: Российская политическая энциклопедия, 2007, с. 63–99.

УЛЬЯНОВА, Галина. Благотворительная деятельность в Российской империи. In: *Гражданская идентичность и сфера гражданской деятельности в Российской империи. Вторая половина XIX – начало XX века.* Отв. ред. Б. Пиетров-Энкер и Г. Н. Ульянова. Москва: Российская политическая энциклопедия 2007, с. 100–123.

ХАУСМАНН, Гвидо. Гражданское общество как социальное движение: пример студенческого движения в Новороссийском университете г. Одессы. 1905–1914 г.г. In: *Гражданская идентичность и сфера гражданской деятельности в Российской империи. Вторая половина XIX – начало XX века.* Отв. ред. Б. Пиетров-Энкер и Г. Н. Ульянова. Москва: Российская политическая энциклопедия, 2007, с. 239–262.

ХЕФНЕР, Лутц. В поисках гражданского общества в самодержавной России. 1861–1914 г. г. Результаты международного исследования и методологические подходы. In: *Гражданская идентичность и сфера гражданской деятельности в Российской империи. Вторая половина XIX – начало XX века.* Отв. ред. Б. Пиетров-Энкер и Г. Н. Ульянова. Москва: Российская политическая энциклопедия, 2007, с. 35–60.

**CONFLICTS BETWEEN THE SELF-GOVERNMENT AND
THE LOCAL TSAR'S ADMINISTRATION AND MANIFESTATIONS
OF THE CIVIL SOCIETY IN KAUNAS CITY DUMA IN
THE LATE 19TH–EARLY 20TH CENTURY**

Summary

ARŪNAS ASTRAMSKAS

This research is aimed at the analysis of conflicts between Kaunas city self-government and the local Tsar's administration and identification of the issues and forms of such conflicts. One of the key objectives of the analysis is to establish whether the conflict situations evidence any kind of manifestation of the civil society. In the self-government of the city of Kaunas any actions of the local government directed at the protection of civil and political rights are considered a marker of the manifestation of the civil society.

The author arrives at the conclusion that from the very beginning of the period in question local and central administration of the Tsar were in conflict with regard to the attempts to protect legally established rights and competence of the local government. The conflict was expressed through the protection of financial resources and decisions passed by the Duma, initiatives with regard to the erection of memorials at the sites of memory as well as components of national and political activity (politization of election debates, aspiration to expand political rights, etc.). The most frequent form of conflict manifestation was complaints, but there also were cases of disregard of the Tsar's administration's needs as well as initiatives to enhance and expand the competence of the local government.

Very few expressions of the civil society have been identified in the local government and their manifestations were rather sporadic, mostly through the protection of civil and equal political rights. The analysed sources do not prove the proposition that elements of the civil society were coherently and to a large extent observable in the local government of Kaunas. A search for the civil society would be more viable in other community sectors, including the communication space, among various initiatives and particularly in voluntary associations which were ample before WWI.

Although in 1892 town statutes did not provide grounds for the outcrop of nationality, actually at times it would emerge in limited quantities with increasing intensity after the manifesto of the 17th of October. Historical background and deprivation of the right to vote from Jewish citizens are accountable for the fact that in the early 20th century Kaunas local government was dominated by the representatives of the Polish ethnic group, manifesting obvious solidarity and national feelings.

The research helped establish that in the early 20th century, on the local level the ruling regime of the Empire and its ideology would face a limited aspiration of local communities to protect their interests and autonomy and attempts to utilize the self-government for the dissemination of alternative (in this case national) ideological attitudes. At times, especially in the periods of greater political tension, local authorities were unable to fully control local governments, thus providing grounds for the intentions to both extend their competence and seek democratization of the Empire as a whole. The relations

between the Tsar's local administration and local communities were not confined to the vertical hierarchy of the ruler and its subordinates as prescribed by the law; with the politization of the society and increasing prevalence of oppositional voices, manifestations of the political climate were observable in the self-government as well.

Gauta 2016 m. gegužės mėn.

Priimta 2016 m. rugsėjo mėn.

Arūnas A s t r a m s k a s – Vilniaus universiteto ir Lietuvos istorijos instituto doktorantas. Mokslinių interesų kryptis – miestų savivalda XIX a. antroje pusėje – XX a. pradžioje.

Adresas: Panevėžio kraštotyros muziejus, Vasario 16-osios g. 23, Panevėžys, LT–35185

El. paštas: panevmuziejus@takas.lt